

ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ MAX SCHELER

(Ἐξ ἀφορμῆς συμπληρώσεως 60 ἐτῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ)

Γ Π Ο

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

1. Βιογραφικά.

Ἡ παροῦσα εὐσύνοπτος μελέτη γράφεται ἐξ ἀφορμῆς τοῦ γεγονότος, ὅτι λίαν προσεχῶς συμπληρώνονται 60 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἐπιφανοῦς γερμανοῦ φιλοσόφου Max Scheler (Σέλερ). Οὗτος ἐγεννήθη τὴν 22αν Αὐγούστου 1874 ἐν München καὶ ἀπέθανε τὴν 19ην Μαΐου 1928 ἐν Frankfurt (Main). Ὡς μαθητῆς γυμνασίου εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἐσπούδασεν Ἱατρικὴν καὶ Φιλοσοφίαν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Jena, ἔνθα ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῆς «νοολογικῆς μεθόδου» (noologische Methode) τῆς φιλοσοφίας τοῦ Rudolf Eucken (´ϋκεν). Ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τὸ 1900 ἐγένετο ὑφηγητῆς τῆς Φιλοσοφίας, παρουσιάσας σχετικὴν ἐπὶ ὑψηγείᾳ διατριβὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ὑπερβατολογικὴ καὶ ἡ ψυχολογικὴ μέθοδος» (Die transzendente und die psychologische Methode). Τὸ αὐτὸ ἔτος ἐξεδόθη καὶ ἐπέδρασε σημαντικῶς ἐπ' αὐτοῦ τὸ ἔργον τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς «Φαινομενολογίας» Edmund Husserl (Χοῦσερλ) «Λογικαὶ ἔρευναι» (Logische Untersuchungen). Ἐφεξῆς ἡ ὅλη σκέψις τοῦ Scheler ἔχει φαινομενολογικὸν προσανατολισμόν. Ὡς ὑφηγητῆς ἐδίδαξεν ἐν Jena μέχρι τοῦ 1907, ἐν München δὲ κατὰ τὰ ἔτη 1907-1910, ἔνθα ἀνεδείχθη εἰς ἡγετικὸν στέλεχος τοῦ κύκλου τῶν φαινομενολόγων. Ἀπὸ τοῦ 1910 μέχρι τοῦ 1918 εἰργάσθη ἰδιωτικῶς ὡς συγγραφεὺς εἰς τὰς πόλεις Göttingen, Berlin, Tübingen, Genève καὶ Haag. Ἀπὸ τοῦ 1919 μέχρι τοῦ 1928 ἐχρημάτισε καθηγητῆς τῆς Φιλοσοφίας καὶ Κοινωνιολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Κολωνίας (Köln). Τὸ 1928 μετεκλήθη ὡς καθηγητῆς τῆς Κοινωνιολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Φρανκφούρτης (Frankfurt-Main), ἔνθα καὶ ἀπέθανε τὸ αὐτὸ ἔτος.

2. Ἡ Φαινομενολογία τοῦ M. Scheler.

Ὁ Max Scheler, δεχθεὶς ἐπιδράσεις ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου, τοῦ Blaise Pascal, τοῦ Henri Bergson καὶ τοῦ Wilhelm Dilthey, ἀντιμετώπισε πολλὰ μεγάλα φιλοσοφικὰ προβλήματα διὰ τῆς μεθόδου τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας, τῆς ὁποίας πρῶτος κύριος εἰσηγητής, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, ὑπῆρξεν ὁ Edmund Husserl. Ἡ φιλοσοφία αὕτη, προβάλλουσα τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς ἐνοράσεως καὶ κηρύττουσα τὴν ἀνάγκην τῆς ἀπαλλαγῆς ἐξ a priori φιλοσοφικῶν σχημάτων καὶ προκαταλήψεων, προσπαθεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν ἀντικειμένων. Ἡ θεὰ τῆς οὐσίας ταύτης ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς μεθόδου τῆς φαινομενολογικῆς ἀναγωγῆς (Reduktion), τ.ἔ. διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν «φαινομένων», δηλαδὴ τῶν ἀντικειμένων τούτων ὑπὸ τὴν μορφήν, καθ' ἣν ταῦτα εἶναι ἀμέσως δεδομένα ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν. Ἡ φαινομενολογικὴ ἀναγωγή προϋποθέτει τὴν ἤδη ὑπὸ τῶν Σχολαστικῶν τονιζομένην διάκρισιν ἐν παντὶ ἀντικειμένῳ τῆς «οὐσίας» (essentia) καὶ τῆς «ὑπάρξεως» (existentia) αὐτοῦ καὶ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι παραμερίζεται τὸ στοιχεῖον τῆς «ὑπάρξεως», ἵνα προβληθῇ καθαρὰ καὶ ἀνόθευτος ἡ «οὐσία» αὐτοῦ. Ἴνα ἐπιτευχθῇ ἡ θεὰ τῆς «οὐσίας» τοῦ ἀντικειμένου, δὲν πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ ἀντικείμενον κατέχει πραγματικὴν «ὑπαρξίν», ὅτι τοῦτο ὑπάρχει hic et nunc (=ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ καὶ νῦν. = ἐδῶ καὶ τώρα), ὅτι τοῦτο εὑρίσκεται ὑπὸ ὠρισμένας χρονικὰς καὶ τοπικὰς συναρτήσεις. Κατ' ἀνάλογον τρόπον ἢ συλλαμβάνουσα τὸ ἀντικείμενον ψυχικὴ ἐνέργεια δέον νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ὑποκειμενικῆς ψυχολογικῆς συναφείας. Ἡ στάσις αὕτη τῆς συνειδήσεως χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Husserl διὰ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ ὄρου «ἐποχή» (ἐκ τοῦ «ἐπέχειν»). Διὰ τῆς «ἐποχῆς» ταύτης καθίσταται ὀρατὴ ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων καὶ ἡ ἀτομικὴ ἐποπτεία καθίσταται ἐποπτεία τῆς «οὐσίας». Ἐφ' ὅσον «θεώμενοι» συλλαμβάνομεν τὰς γενικὰς «οὐσίας» τῶν πραγμάτων καὶ τὰς μεταξὺ τῶν «οὐσιῶν» τούτων ὑφισταμένας σχέσεις, δυνάμεθα a priori καὶ μετ' ἀποδεικτικῆς βεβαιότητος νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἰσχύει περὶ τῶν «οὐσιῶν» τούτων, ἰσχύει ὡσαύτως καὶ περὶ τῶν πραγμάτων, ἐν τοῖς ὁποίοις αὗται ἐνσαρκοῦνται. Διὰ τοῦτο αἱ ἐπιστῆμαι, κατὰ τὸν Χοῦσερλ, πρέπει νὰ ἔχουν φαινομενολογικὴν θεμελίωσιν. Ὁ ὄρος «Φαινομενολογία» δὲν πρέπει νὰ συγγέεται πρὸς τὸν ὄρον «Φαινομενοκρατία» ἢ «Φαινομεναλισμός», ὅστις ἀποδίδεται εἰς τὴν γνωσιολογικὴν διδασκαλίαν τοῦ Kant, καθ' ἣν δὲν γνωρίζομεν τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ μόνον τὰ φαινόμενα. Ἡ φαινομενολογικὴ σκέψις δίδει προσοχὴν οὐχὶ εἰς τὴν καντιανὴν διάκρισιν «οὐσίας» καὶ «φαινομένου», ἀλλ' εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν διάκρισιν «οὐσίας» καὶ «ὑπάρξεως».

Σταθμὸς εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας εἶναι τὸ ὅτι, ἐνῶ ὁ Husserl περιωρίζετο εἰς τὴν χρῆσιν τῆς μεθόδου τῆς φαινομενολογικῆς ἀναγωγῆς

μόνον ἐν τοῖς πλαισίοις τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ὁ Scheler ἐπεξέτεινε τὴν χρῆσιν ταύτην καὶ εἰς τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας, εἰς τὴν Ἠθικὴν, εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Ὄρησκείας, εἰς τὴν Ψυχολογίαν, εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν τῆς γνώσεως, εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ¹ κ.λπ. Τοιοῦτοτρόπως, ἂν καὶ ἔζησε μόνον 54 ἔτη, παρουσίασε ρηξικέλευθα φιλοσοφικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα εἶναι τὸ κάτοπτρον τῆς προσωπικῆς πνευματικῆς πορείας του καὶ τῆς μεγάλης του ἐπιθυμίας νὰ δημιουργήσῃ εἰς τὴν ταπεινωθεῖσαν καὶ ἀπλητισμένην ἐκ τοῦ πολέμου ἀνθρωπότητα νέα εὐγενῆ ἀξιολογικὰ ὁράματα. "Ὅταν ὁ Scheler ἦτο ὑφηγητὴς ἐν Μονάχῳ, προώθησε τὴν ἔκδοσιν τῆς «Ἐπετηρίδος διὰ τὴν Φιλοσοφίαν καὶ τὴν φαινομενολογικὴν ἔρευναν» (Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung).

"Ἄν καὶ ἡ φαινομενολογικὴ μέθοδος κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας ἐκέρδισε πολὺ ἔδαφος ἐν τῇ καθ' ὅλου φιλοσοφίᾳ καὶ μολοντί ὁ πυρὴν αὐτῆς εἶναι ὀρθός, δὲν πρέπει νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ὑπερβολὴν τῶν φαινομενολόγων, οἵτινες ἐξέλαβον τὴν συχνάκις ἀνέφικτον «θέαν τῆς οὐσίας» οὐ μόνον πάντοτε τῶν ὑπερβατικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐνδοκοσμικῶν ἀντικειμένων ὡς καθολικὸν μέσον πρὸς λύσιν παντὸς προβλήματος. Ὡς εὐστόχως ἐπεσημάνθη ὑπὸ τοῦ J. Volkelt, ἡ δυνατότης τῆς «θέας τῆς οὐσίας» συνδέεται μετὰ τῶν ἐξῆς δύο προϋποθέσεων: α) Ἡ «οὐσία» τῶν ἀντικειμένων πρέπει νὰ εἶναι προσιτὴ εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν. β) Δέον νὰ ἔχωμεν τὴν δυσκατόρθωτον βεβαιότητα, ὅτι θεώμεθα τὴν «οὐσίαν» καὶ ὅτι δὲν συγχέομεν ταύτην πρὸς ἄλλα στοιχεῖα τῶν ἀντικειμένων, πρὸς τὰ ὁποῖα στρέφεται ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμός².

1. Edmund Husserl, Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie, Halle 1913, σ. 9, 35, 43 ἐξ. Max Scheler, Vom Umsturz der Werte, Leipzig 1919, II, σ. 164 ἐξ. Johannes Hessen, Max Scheler, Essen 1948, σ. 17 ἐξ. Πρβλ. Wilhelm Pöll, Wesen und Wesenserkenntnis, mit besonderer Berücksichtigung der Phänomenologie Husserls und Schelers, 1936. E. P. Welch, The Philosophy of Husserl, New York 1941. M. Farber, The Foundations of Phenomenology, Cambridge, Mass. (U.S.A.), 1943. H. Spiegelung, The Phenomenological Movement, τόμ. 1-2, Den Haag 1960. Ν. Ἰ. Λούβαρι, Μεταξὺ δύο κόσμων, Ἀθῆναι 1949, σ. 218 ἐξ. Κ. Γεωργούλη, Αἱ σύγχρονοι φιλοσοφικαὶ κατευθύνσεις, Ἀθῆναι 1954, σ. 29 ἐξ. Εὐαγγέλου Θεοδώρου, Κριτικὴ Εἰσαγωγή εἰς τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Ὄρησκείας καὶ Γνώσεως, Ἀθῆναι, 1955, σ. 75-76. Τοῦ Ἰδίου, Ἐγχειρίδιον Φιλοσοφίας, τεῦχος Α': Εἰσαγωγικά-Γνωσιολογικά-Γενικὴ Ἀξιολογία, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1967, σ. 56-57.

2. J. Volkelt, Gewissheit und Wahrheit, München 1918, σ. 443-447. Johannes Hessen, Max Scheler, σ. 24-25. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ἐγχειρίδιον Φιλοσοφίας, σ. 57. Πρβλ. Friedrich Weidauer, Kritik der Transzendentalphänomenologie Husserls, Leipzig 1933. E. Finck, Die phänomenologische Philosophie E. Husserls in der gegenwärtigen Kritik, 1934.

3. Ἡ Φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ τοῦ M. Scheler.

Εἰς τοὺς δύο πρώτους τόμους τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης «Ἐπετηρίδος διὰ τὴν Φιλοσοφίαν καὶ τὴν φαινομενολογικὴν ἔρευναν» (1913 ἔξ.) ἐδημοσιεύθη ὁ πρῶτος τόμος τῆς μεγάλης ἐργασίας του, ἥτις τὸν κατέστησε παγκοσμίως γνωστόν: «Ὁ φορμαλισμὸς (εἰδολογισμὸς) ἐν τῇ Ἠθικῇ καὶ ἡ κατὰ περιεχόμενον Ἀξιολογικὴ Ἠθικὴ — Νέα προσπάθεια θεμελιώσεως τοῦ Ἠθικοῦ Περσοναλισμοῦ» (Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik—Neuer Versuch der Grundlegung des ethischen Personalismus). Ὁ δεῦτερος τόμος, ὁμοῦ μετὰ τοῦ πρώτου, ἐξεδόθη αὐτοτελῶς ὡς βιβλίον (τόμ. 1-2, Halle 1916).

Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ὁ Scheler στρέφεται ἐναντίον τοῦ φορμαλισμοῦ τῆς Ἠθικῆς τοῦ Kant, ἥτις εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν Γνωσιολογίαν αὐτοῦ. Ὅπως ἡ Γνωσιολογία τοῦ Kant προβάλλει τὰς a priori ἐποπτειακὰς μορφὰς καὶ κατηγορίας, διὰ τῶν ὁποίων μορφοποιεῖται τὸ a posteriori ὑλικὸν τῆς κατ' αἰσθησιν ἐμπειρίας, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ Ἠθικὴ αὐτοῦ θεμελιούται ἐπὶ τοῦ ἐμφύτου μορφολογικοῦ στοιχείου. Ἡ ἠθικὴ ἀξία μιᾶς πράξεως θεμελιούται ἐπὶ τῆς συμφωνίας αὐτῆς οὐχὶ πρὸς τὸ περιεχόμενον ἀντικειμενικῶν ἀξιῶν, ἀλλὰ πρὸς τὴν κενὴν συγκεκριμένου ἠθικοῦ περιεχομένου a priori ὑπάρχουσαν μορφήν τῆς ἠθικῆς κατηγορικῆς προσταγῆς.

Ἀντιθέτως, κατὰ τὸν Scheler, ὅστις διὰ τῆς χρήσεως τῆς φαινομενολογικῆς μεθόδου προβάλλει μίαν Ἀξιολογικὴν Ἠθικὴν (Wertethik), ἡ οὐσία τῆς ἠθικῆς πράξεως ἔγκειται εἰς τὴν συμφωνίαν αὐτῆς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ἀντικειμενικῆς τάξεως τῶν ἀξιῶν. Τὸ ἠθικὸν Δέον ἔχει τὸν χαρακτήρα οὐχὶ μορφῆς ἢ εἶδους, ἀλλ' ὕλης ἢ περιεχομένου. Διὰ πᾶν Δέον δυνάμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν τί εἶναι αὐτό, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ πραγματοποιῆται ἢ ἠθικὴ ἐνέργεια. Τὸ Δέον, τὸ ὁποῖον θεμελιούται ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ἀξιῶν, δὲν εἶναι τὸ ἔσχατον, ἀλλὰ κάτι πρὸ τοῦ ἔσχατου. Τὸ θεμελιῶν ἔσχατον εἶναι τὸ περιεχόμενον τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν. Τοιοῦτοτρόπως διὰ τῆς Ἀξιολογικῆς Ἠθικῆς τοῦ Max Scheler ὑπερνικᾶται ὁ ἠθικὸς Formalismus τοῦ Κάντ.

Ὡς αἱ πνευματικαὶ ἀξίαι ἐν γένει, οὕτω καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι εἶναι ἀντικειμενικαὶ ἀξίαι. Ἔχουν αὐτοτέλειαν καὶ ἐκφεύγουν τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἴστανται ἐναντι αὐτοῦ ὡς «ποιότητες» (Qualitäten), προβάλλουσαι κανονιστικὰ καὶ δεοντολογικὰ αἰτήματα.

Ἡ τάξις τῶν ἀξιῶν, ὡς τονίζει ὁ Scheler, χρησιμοποιοῦν τοὺς λόγους τοῦ Pascal, δὲν εἶναι «τάξις τοῦ λόγου» (ordre de la raison), ἀλλὰ «τάξις τῆς καρδίας» (ordre du coeur). Ἐπομένως ἔχουν σχέσιν ὀλιγώτερον πρὸς τὴν νόησιν καὶ περισσότερον πρὸς τὸ συναίσθημα καὶ τὴν βούλησιν³.

3. Johannes Hessen, Ethik-Grundzüge einer personalistischen Wertethik, Leiden 1954, σ. 11-12.

Ἡ οὐσία τοῦ ἠθικῶς Ἀγαθοῦ εἶναι, κατὰ τὸν Scheler, ἡ «ordo amoris» τοῦ ἀγίου Αὐγουστίνου, δηλαδή ἡ ἐκάστοτε προτίμησις τῆς ἀνωτέρας ἱεραρχικῶς ἀξίας ἐναντι τῆς κατωτέρας, ἐνῶ τὸ ἠθικῶς Κακὸν συνίσταται εἰς τὴν ἐκάστοτε προτίμησιν τῆς ἱεραρχικῶς κατωτέρας ἀξίας ἀντι τῆς ἀνωτέρας. Ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ Max Scheler, ἥτις διεμορφώθη περαιτέρω ὑπὸ τοῦ N. Hartmann εἰς τὸ ἔργον του «Ἠθική»,⁴ ἐξηγεῖ διατι «ἡ ἀρεταλογία τείνει νὰ ἀντικατασταθῇ σήμερον ὑπὸ τῆς ἀξιολογίας», διότι «τὸ λογικὸν σχῆμα καὶ ἡ ὁρολογία τῶν ἀξιῶν ἔρχεται οἰκειότερα εἰς τὴν σημερινὴν ἐπιστημονικὴν συνείδησιν»⁵.

Κλασσικὰ εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Max Scheler ἐπισημανθέντα κριτήρια τῆς ἱεραρχικῆς διαβαθμίσεως τῶν ἀξιῶν. Ταῦτα εἶναι τὰ ἐξῆς: α') Μία ἀξία εἶναι τόσο ἀνωτέρα, ὅσον αὕτη ἔχει μεγαλυτέραν διάρκειαν. Κατώταται ἀξίαι εἶναι αἱ ἐφήμεροι καὶ παροδικαί. Ἀντιθέτως ἀνώταται εἶναι αἱ αἰώνια ἀξίαι.⁶ β') Μία ἀξία εἶναι τόσο ἀνωτέρα, ὅσον ὀλιγώτερον εἶναι μεριστὴ (weniger teilbar) διὰ τῆς συμμετοχῆς περισσοτέρων προσώπων εἰς τὴν βίωσίν της. Ἡ συμμετοχὴ πολλῶν προσώπων εἰς ὕλικὰ ἀγαθὰ (λ.χ. εἰς τὸν ἄρτον) εἶναι δυνατὴ μόνον διὰ τοῦ μερισμοῦ των. Ἡ ἀξία τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν (λ.χ. ἐνὸς ἔργου τέχνης) βιοῦται ἀπεριορίστως ὑπὸ πολλῶν, χωρὶς ταῦτα νὰ μερίζωνται ἢ ἐλαττωθῶνται.⁷ γ') Ἡ θεμελιούσα ἀξία εἶναι ἀνωτέρα τῆς θεμελιουμένης. Τὸ σύνολον τῶν ἀξιῶν θεμελιοῦνται ἐπὶ τῆς ὑψίστης καὶ ἀνωτάτης τῶν ἀξιῶν, ἥτοι «ἐπὶ τῆς ἀξίας ἐνὸς ἀπείρου προσωπικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ἐνώπιον αὐτοῦ ἱσταμένου κόσμου τῶν ἀξιῶν» (auf den Wert eines unendlichen persönlichen Geistes und der vor ihm stehenden Welt der Werte)⁸. δ') Μία ἀξία εἶναι τόσο ἀνωτέρα καὶ ὑψηλοτέρα, ὅσον βαθύτερα εἶναι ἡ ἱκανοποίησις, τὴν ὁποία φέρει ἡ βίωσις της.⁹ ε') Μία ἀξία εἶναι τόσο ὑψηλοτέρα καὶ ἀνωτέρα, ὅσον περισσότερο «ἀπόλυτος» εἶναι, ὅσον δηλαδή ὀλιγώτερον σχετίζεται ἢ βίωσις καὶ ἡ προτίμησις αὐτῆς πρὸς ἓνα ὀρισμένον φορέα¹⁰.

Συμφώνως πρὸς τὰ κριτήρια ταῦτα τοῦ M. Scheler, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐν τῇ ἱεραρχικῇ κλίμακι τῶν ἀξιῶν τὴν κατωτάτην βαθμίδα ἀποτελοῦν αἱ ὕλικαί, οἰκονομικαὶ καὶ βιολογικαὶ ἀξίαι. Ἔπονται αἱ λογικαί, αἰ-

4. Nicolai Hartmann, Ethik, 1926.

5. Βασ. Ἐξάρχου, Ἡ συμβολὴ τῆς παιδαγωγικῆς ἐρεύνης εἰς τὸν συγχρονισμόν τοῦ χριστιανικοῦ ἔργου, ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 19-20.

6. Max Scheler, Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik, σ. 91.

7. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 91 ἐξ.

8. Αὐτόθι, σ. 94.

9. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 95.

10. Αὐτόθι, σ. 96. Ε. Π. Παπανοῦτσου, Ἠθική, Ἀθήνα 1949, σ. 318 ἐξ.

σθητικά, κοινωνικά, πολιτειακά και ἠθικά ἀξία. Τέλος ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος ἴστανται αἱ θρησκευτικά ἀξία¹¹. Ὡς ἐπισημαίνει ὁ Scheler, οὐδὲν σύστημα Ἠθικῆς ἠδυνήθη νὰ κλονίσῃ «τὸ ἀξίωμα τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, ὅτι ὑψηλότερον πασῶν τῶν ζωϊκῶν ἀξιῶν ἴστανται αἱ πνευματικά ἀξία καὶ ὅτι πρὸς χάριν αὐτῶν πρέπει νὰ καταναλίσκεται καὶ νὰ θυσιάζεται ἡ ζωή»¹².

4. Ἡ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας τοῦ M. Scheler.

Εἰς τὸν τομέα τῆς Φιλοσοφίας τῆς Θρησκείας ἀξιολογώτατον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Scheler «Τὸ Αἰώνιον ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου. Πρῶτος τόμος: Θρησκευτικὴ ἀνανέωσις» (Vom Ewigen im Menschen. Erster Band: Religiöse Erneuerung) (Leipzig, 1921). Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ, διὰ τῆς χρήσεως τῆς μεθόδου τῆς «φαινομενολογικῆς ἀναγωγῆς» γίνεται ἀξιολογώτατη προσπάθεια πρὸς καθορισμὸν τῶν μεταξὺ τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Μεταφυσικῆς ὑφισταμένων διαφορῶν καὶ σημείων ἐπαφῆς.

Ἐναντίον πάντων τῶν συστημάτων, τὰ ὅποια ταυτίζουν τοὺς δύο τούτους τομεῖς τοῦ πνευματικοῦ βίου, πρέπει νὰ ἀντιταχθῆ, κατὰ τὸν Scheler, τὸ γεγονός, ὅτι ὑφίστανται αἱ ἐξῆς οὐσιώδεις διαφοραὶ μεταξὺ αὐτῶν¹³: α') Ἡ ψυχικὴ πηγὴ καὶ τὰ ψυχικά ἐλατήρια τῆς Μεταφυσικῆς εἶναι ἄλλως διάφορα τῶν τῆς Θρησκείας. Ἐνῶ ἡ Θρησκεία ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἐν τῇ ψυχῇ ὁρμὴν πρὸς τὸ Ἅγιον καὶ εἰς τὸν πῶτος τῆς σωτηρίας, ἡ πηγὴ τῆς Μεταφυσικῆς εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη γνωστικὴ ὁρμὴ, ὁ πῶτος πρὸς γινῶσιν τῆς ἐσωτάτης οὐσίας καὶ τοῦ ἐσχάτου αἰτίου τοῦ κόσμου¹⁴. β') Εἰς τὴν διαφορὰν τῶν ψυχικῶν ἐλατηρίων ἀντιστοιχεῖ καὶ ἡ διαφορὰ τῶν σκοπῶν. Ἐνῶ ἡ Μεταφυσικὴ ἐπιδιώκει τὴν λογικὴν γινῶσιν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἐσχάτης ἀρχῆς αὐτοῦ, ὁ σκοπὸς τῆς Θρησκείας εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἐκ τῆς ἀμαρτίας, τοῦ πόνου καὶ τοῦ θανάτου λύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἢ θετικῶς ἡ ἐν Θεῷ ζωῆ¹⁵. γ') Οὐ μόνον οἱ σκοποὶ τῆς Μεταφυσικῆς καὶ τῆς Θρησκείας εἶναι διάφοροι, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀκολουθοῦμεναι ὑπ' αὐτῶν ὁδοί. Ἐὰν ἡ πρώτη ἐπιδιώκῃ τὴν πραγματοποίησιν

11. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ἐγχειρίδιον Φιλοσοφίας, σ. 105.

12. Max Scheler, Ethik, ἐν Jahrbücher der Philosophie, ἔτος 2ον, Berlin 1914, σ. 103. Johannes Hessen, Die Geistesströmungen der Gegenwart, Freiburg im Breisgau 1937, σ. 89.

13. Max Scheler, Vom Ewigen im Menschen, σ. 326-359. Johannes Hessen, Max Scheler, σ. 60 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, Religionsphilosophie, τόμ. 1, München/ Basel 1955, σ. 246 ἐξ. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Κριτικὴ Εἰσαγωγή εἰς τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Θρησκείας καὶ Γνώσεως, σ. 76-79.

14. Max Scheler, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 334 ἐξ.

15. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 335.

τοῦ σκοποῦ αὐτῆς διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ λόγου καὶ τῆς διανοίας, διὰ τῆς χρήσεως τῶν λογικῶν μεθόδων, ἢ δευτέρα καταφεύγει εἰς διάφορον ὁδόν. Ἡ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου «κατοχή» τοῦ Θεοῦ ἐπιτυγχάνεται οὐχὶ διὰ μιᾶς ἐνεργητικῆς, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν διὰ μιᾶς παθητικῆς στάσεως, διὰ ταπεινόφρονος ὑποδοχῆς. Τὸ Θεῖον βιοῦται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ θρησκευτικῇ ἐμπειρίᾳ. Ἡ ὁδὸς τῆς Θρησκείας δὲν εἶναι ἡ σκέψις, ἀλλ' ἡ πίστις, ἡ ἐσωτερικὴ ἐτοιμότης πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἀποκαλύπτει καὶ δωρεῖται ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους¹⁶. δ') Πᾶσαι αἱ διαφοραὶ αὗται ἔχουν τὴν βαθυτάτην αἰτίαν αὐτῶν ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν ἀντικειμένων. Ὁ Θεὸς τῆς Θρησκείας καὶ τὸ Ἀπόλυτον τῆς Μεταφυσικῆς ταυτίζονται βεβαίως ὡς πρὸς τὴν πραγματικὴν ὑπαρξίν αὐτῶν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ποιότητος τοῦ ἀντικειμένου, πρὸς τὸ ὁποῖον ἡ Θρησκεία καὶ ἡ Μεταφυσικὴ τείνουν, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τ.ἔ. τῆς «ἀναφορικότητος» τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Μεταφυσικῆς, εἶναι διάφορα. Τὸ ἀντικείμενον, πρὸς τὸ ὁποῖον κατευθύνεται ἡ Θρησκεία, εἶναι ὁ προσωπικὸς «Θεὸς τῆς σωτηρίας», ὅστις ἀποκαλύπτει ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ κατεργάζεται τὴν σωτηρίαν αὐτῶν. Τὸ ἀντικείμενον, πρὸς τὸ ὁποῖον τείνει ἡ Μεταφυσικὴ, εἶναι ὁ «Θεὸς τῆς γνώσεως», τ.ἔ. τὸ θεμέλιον τοῦ κόσμου, ἡ ἐσχάτη ἀρχὴ τῆς ἐξηγήσεως τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου¹⁷. ε') Διάφορος εἶναι ὡσαύτως ὁ τρόπος τῆς βεβαίωστος ἐν τῇ Θρησκείᾳ καὶ τῇ Μεταφυσικῇ. Μόνον αἱ δύο ἀνώταται καὶ τυπικώταται ἀρχαὶ τῆς Μεταφυσικῆς ἔχουν ἀπόλυτον ἰσχὺν καὶ εἶναι προφανεῖς. Αἱ ἀρχαὶ αὗται εἶναι ἀφ' ἐνὸς τὸ ὅτι ὑπάρχει ἐν Ens a se, διάφορον τῆς ὀλότητος τῶν ἐξηρητημένων πραγμάτων, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ ὅτι τὸ Ens a se τοῦτο εἶναι τὸ θεμέλιον καὶ αἷτιον πάντων τῶν πραγμάτων. Πάντες οἱ εἰς τὸ αἷτιον τοῦ κόσμου ἀποδιδόμενοι λοιποὶ προσδιορισμοὶ ἔχουν ὑποθετικὸν χαρακτῆρα καὶ εἶναι μόνον πιθανοί. Ἄλλ' ἡ «πίστις ἐν θρησκευτικῇ ἐννοίᾳ δὲν εἶναι οὔτε προφανής, οὔτε τυφλὴ πίστις. Δὲν ὑπάρχει πίστις τῆς πιθανότητος, οὔτε ὑποθετικὴ πίστις. Ἡ ἐπὶ τῆς ἰσχύος τῆς πίστεως οἰκοδομουμένη ἀκλόνητος βεβαιότης εἶναι θεμελιωδῶς διάφορος πάσης ὑποθετικῆς γνώσεως. Μόνον ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐνεργήματος τῆς πίστεως ἐν τῇ διαφορᾷ αὐτῆς πρὸς τὴν μετὰ τῶν πραγμάτων συνδεδεμένην διανοητικὴν ἐνεργεῖαν καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἰσχὺν τῆς πίστεως καὶ τὴν ἀκλόνητον βεβαιότητα¹⁸. στ') Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐπίσης, κατὰ τὸν Scheler, καὶ ἡ διαφορὰ τῶν προσωπικῶν φορέων τῆς Θρησκείας καὶ τῶν τῆς Μεταφυσικῆς. Ὁ προσωπικὸς τύπος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐκδηλοῦται ἡ Μεταφυσικὴ, εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἐρευνητοῦ, ἐνῶ ὁ προσωπικὸς τύπος τῆς Θρησκείας εἶναι ὁ

16. Αὐτόθι, σ. 351 ἐξ.

17. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 337 ἐξ.

18. Αὐτόθι, σ. 358-359. Johannes Hesse n, Max Scheler, σ. 62-63.

τοῦ ἁγίου¹⁹. ζ') Ἐπειτα ἡ μορφή τῆς ἐκφράσεως εἶναι διάφορος ἐν ταῖς δύο περιοχαῖς. Ἐνῶ ἡ Ὄρησκεία ὁμιλεῖ ἐν τῇ γλώσση τοῦ συγκεκριμένου συμβόλου, ἡ Μεταφυσικὴ ὁμιλεῖ ἐν τῇ γλώσση τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας²⁰. η') Τέλος, ἀπὸ κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως, δημιουργεῖται μεταξὺ Ὄρησκείας καὶ Μεταφυσικῆς διαφορὰ ἐκ τοῦ ὅτι ἐνῶ ἡ εἰς τὴν Μεταφυσικὴν ἀναφερομένη κοινωνικὴ μορφή εἶναι ἡ Σχολή, εἰς τὴν Ὄρησκείαν ἀντιστοιχεῖ ἡ Ἐκκλησία²¹.

Ἄλλ' ὡς ἐναντίον τῶν ταυτιζόντων Ὄρησκείαν καὶ Μεταφυσικὴν δέον, κατὰ τὸν Scheler, νὰ ἀντιταχθοῦν αἱ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαι οὐσιώδεις διαφοραὶ μεταξὺ τῆς Ὄρησκείας καὶ τῆς Μεταφυσικῆς, οὕτω καὶ ἐναντίον τοῦ δυαδικοῦ καθορισμοῦ τῶν μεταξὺ αὐτῶν σχέσεων, ὅστις διαχωρίζει ὀξέως τὴν Ὄρησκείαν ἀπὸ τῆς Μεταφυσικῆς, δέον νὰ ἀντιταχθοῦν τὰ μεταξὺ αὐτῶν σημεῖα ἐπαφῆς, δοθέντος, ὅτι, κατὰ τὸν Scheler, ἡ μεταξὺ Ὄρησκείας καὶ Μεταφυσικῆς σχέσις δὲν εἶναι σχέσις ταυτότητος ἢ ἀντιθέσεως, ἀλλὰ σχέσις ἀρμονικῆς συνυπάρξεως, καθ' ἣν οὔτε ἡ Ὄρησκεία θεμελιούται ἐπὶ τῆς Μεταφυσικῆς, οὔτε ἡ Μεταφυσικὴ ἐπὶ τῆς Ὄρησκείας, ἀλλ' ἀμφοτέραι ἔχουν τὰς ἰδίας αὐτῶν ρίζας ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι καὶ δημιουργοῦν δύο αὐτοτελεῖς πνευματικὰς σφαίρας, αἵτινες ὅμως ἔχουν σημεῖα ἐπαφῆς, δημιουργούμενα ἐκ τῆς ἐνότητος τοῦ γινώσκοντος καὶ πιστεύοντος ὑποκειμένου καὶ ἐκ τῆς μερικῆς πραγματικῆς ταυτότητος τοῦ ἀντικειμένου, πρὸς τὸ ὁποῖον κατευθύνονται ἢ Ὄρησκεία καὶ ἡ Μεταφυσικὴ. Τὸ ἐπὶ μέρους στοιχεῖον, καθ' ὃ αὐταὶ ταυτίζονται, εἶναι ἡ ἐννοια τοῦ *Ens a se*. Οὕτω, κατὰ τὸν Scheler, ὁ Θεὸς τῆς πίστεως ταυτίζεται ἐν μέρει πρὸς τὸν Θεὸν τῆς Μεταφυσικῆς. Τὸ ὀρησκευτικὸν καὶ τὸ μεταφυσικὸν πεδῖον εἶναι αὐτοτελεῖ, ἀλλὰ τείνουν «ἐλευθέρως τὰς χεῖρας» πρὸς ἄλληλα²². Ὡσαύτως ἡ Ὄρησκεία, κατὰ τὸν Scheler, ἔχει σημεῖα ἐπαφῆς μετὰ τῆς καθ' ὅλου ἀνθρωπίνης γνώσεως, νοουμένης κατὰ τὸ πλατωνικὸν γνωσιολογικὸν σχῆμα, δοθέντος, ὅτι κατ' αὐτὸν οὐχὶ μόνον αἱ ἡθικαί, ἀλλὰ καὶ αἱ ὀρησκευτικαὶ ἀξίαι βιοῦνται ἀμέσως ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ἐμπειρίᾳ. Δι' αὐτὸ οὗτος ἔχει τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ λεγομένη «Φυσικὴ Θεολογία» δὲν δύναται νὰ καλλιεργηθῇ ἐπιτυχῶς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ Σχολαστικισμοῦ τοῦ Ὁωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου ἢ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς φιλοσοφίας τῶν μετὰ τὸν Κάντ χρόνων. Ἡ Φιλοσοφία τῆς Ὄρησκείας, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Scheler, θὰ ἔχη ἐπιτυχῆ ἀνάπτυξιν μόνον «ὅταν θεμελιώσῃ ἐκ νέου τὸν βαθύτερον πυρῆνα τοῦ Αὐγουστινισμοῦ (*Augustinismus*) διὰ τῶν μέσων τῆς Φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας, τ.ἔ. τῆς φιλοσοφίας, ἣτις διὰ κεκαθαρμένων ὀφθαλμῶν ἐπιχειρεῖ νὰ ἴδῃ

19. Max Scheler, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 328 ἐξ.

20. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 326.

21. Αὐτόθι.

22. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 337, 356.

τὰ οὐσιώδη θεμέλια πάσης υπάρξεως». Μόνον οὕτως ἡ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας «θὰ ἀποδεικνύη ὅλον ἐν σαφέστερον ἐκείνην τὴν ἐπαφὴν τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποῖαν ἐπαφὴν ὁ Αὐγουστίνος ἠσθάνετο ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ τῆς μεγάλης αὐτοῦ καρδίας». Μόνον μία τοιαύτη στροφὴ τῆς Φιλοσοφίας τῆς Θρησκείας «δύναται νὰ ἀνοίξῃ ἐκ νέου τοὺς ὀφθαλμοὺς διὰ τὰς ἀπολεσθεῖσας ἀληθείας τῆς διδασκαλίας τοῦ Αὐγουστίνου»²³.

Ὁ Scheler τονίζει, ὅτι γνῶρισμα τῆς γνησίας Θρησκείας εἶναι ἡ πίστις εἰς τὴν ἔναντι τοῦ κόσμου ὡς ὄλου ὑπερβατικὸ τῆτα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διαπίστωσις, ὅτι, ἐκτὸς τοῦ ἀπείρου ὑπερβατικοῦ Θεοῦ, οὐδὲν ἄλλο τι ἐγκόσμιον ἢ πεπερασμένον ἀντικείμενον ἢ ἀγαθὸν δύναται νὰ ικανοποιήσῃ τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, διὰ τὴν ὁποῖαν ἰσχύει ἡ φράσις τῶν «Ἐξομολογήσεων» τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου: «Inquietum cor nostrum, donec requiescat in Te»²⁴.

Ὁ Scheler ἐν τῷ ἔργῳ του «Vom Ewigen im Menschen» τονίζει, ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνεταί σοβαρὸς λόγος περὶ Θρησκείας, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ ζῶσα πίστις περὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ²⁵. Δι' αὐτὸ «πᾶσα γνῶσις περὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι γνῶσις διὰ τοῦ Θεοῦ» (Alles Wissen über Gott ist Wissen durch Gott)²⁶. Ἡ καθολικότης τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος εἶναι ὁρατὴ ἀκόμη καὶ εἰς τὰ ὑποκατάστατα τοῦ Θεοῦ, εἰς τὰ διάφορα εἶδωλα²⁷.

Ἐπειτα ὁ Scheler, ὁμιλῶν περὶ τῆς «φυσικῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ», περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου θέας τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν κατοπτρισμὸν Αὐτοῦ (im «Spiegeln») εἰς τὴν φύσιν καὶ περὶ τῆς ἀναφορᾶς αὐτῶν τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ (ἀντικειμενικοῦ) νοήματος τῶν εἰς τὸν Θεὸν ὡς τὸ θεμελιῶδες νόημα τοῦ κόσμου»²⁸, συνεχίζει κατὰ τινὰ τρόπον τὴν παράδοσιν τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου καὶ τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖοι δὲν ὁμιλοῦν μόνον περὶ διανοητικῶν συλλογισμῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ «ἀμυδρῶς ὁρᾶν» (Ἰουστίνος)²⁹, περὶ τῆς τὸν Θεὸν «σημαινούσης καὶ βοώσης φύσεως», περὶ τῆς ἐν τῇ ψυχῇ «ὡς ἐν κατόπτρῳ» θέας τοῦ Θεοῦ Λόγου (Μ. Ἀθανάσιος)³⁰, περὶ τοῦ «καθορᾶν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς

23. Ἐνθ' ἄνωτ., Πρόλογος. Πλεονα περὶ τῆς Φιλοσοφίας τῆς Θρησκείας τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου ἰδὲ ἐν Εὐαγγ. Θεοδωροῦ, Ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος καὶ ἡ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας, Ἀθήναι, 1955.

24. Max Scheler, Vom Ewigen im Menschen, σ. 530.

25. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 535.

26. Αὐτόθι, σ. 529, 547.

27. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 559 ἐξ.

28. Αὐτόθι, σ. 341 ἐξ.

29. Ἰουστίνου, Ἀπολογία δευτέρα ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, Migne Ἐ.Π. 6, 457, 465, 468.

30. Μ. Ἀθανασίου, Λόγος κατὰ Ἑλλήνων, Migne Ἐ.Π. 25, 68-69.

ὡς ἐν κατόπτρῳ» τὸν Θεὸν (Μ. Βασιλείος)³¹, περὶ τῆς ἀναλόγου πρὸς τὴν θεάν τοῦ ἀπαυγάσματος τοῦ ἡλίου ἐπὶ τοῦ ὕδατος θεάν τοῦ Θεοῦ (Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός)³², περὶ τῆς ἀμέσου θεάς τοῦ «θεοειδοῦς κάλλους» (Γρηγόριος Νύσσης)³³ κ.λπ.

Κεντρικὴ σκέψις τῆς Φιλοσοφίας τῆς Θρησκείας τοῦ Scheler εἶναι ἡ ἰδέα τῆς αὐτοθεμελιώσεως τῆς Θρησκείας. Ἡ Θρησκεία γνωσιοθεωρητικῶς ἴσταται ἐπὶ τῶν ἰδικῶν της ποδῶν. Δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ ἀναζητήσῃ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας της εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, διότι διὰ τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀπόδειξιν ταύτην³⁴. Ἡ διδασκαλία αὕτη, ἐνῶ ἀπορρίπτεται ὑπὸ τῶν Νεοθωμιστῶν, ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ διαπρεπῶν αὐγουστινιζόντων ρωμαιοκαθολικῶν θεολόγων ἢ φιλοσόφων, ὡς λ.χ. ὑπὸ τῶν K. Adam³⁵, A. Rademacher³⁶ κ.ά. Οὗτοι πιστεύουν, ὅτι τὸ γνήσιον θρησκευτικὸν βίωμα ἀποτελεῖ αὐτοθεμελίωσιν τῆς Θρησκείας, ἀκριβῶς ὅπως τὸ αἰσθητικὸν καὶ ἠθικὸν βίωμα σημαίνει γνῶσιν τοῦ κόσμου τῶν αἰσθητικῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ αὐτοθεμελίωσιν αὐτοῦ³⁷.

Ἡ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας τοῦ Scheler ἐπέδρασε σημαντικώτατα ἰδίως ἐπὶ τοῦ Johannes Hessen, ὅστις μάλιστα, ἂν καὶ ἔχη χειραφετηθῆ ἐκ τοῦ Σχολαστικισμοῦ τῶν Νεοθωμιστῶν, παρέμεινε πιστὸς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν ἀνόθευτον Μονοθεϊσμόν, ἐνῶ ὁ Scheler περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἔδειξε λυπηρὰν τάσιν ἀπομακρύνσεως ἐξ αὐτῶν, ἐνσαρκῶν ὅμως πάντοτε εἰς τὰς ἀναζητήσεις του τοὺς ὑπὸ τοῦ ἰδίου ὑπομιμησκομένους λόγους τοῦ ἀγίου Αὐγουστίνου «Inquietum est cor nostrum, donec requiescat in Te»³⁸. Ὁ Johannes Hessen ἔμεινε συνεπὴς εἰς τὸν θεμελιώδη πυρῆνα τῆς διδασκαλίας τοῦ Scheler καὶ ἀνέπτυξεν αὐτὸν μετὰ σαφηνείας, προβαλὼν τὴν ἀποψιν, ὅτι

31. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ γ', Migne Ἐ.Π. 32, 265 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, Ὁμιλία εἰς τὸ «Πρόσχε σεαυτῶ», Migne Ἐ.Π. 31, 213-216.

32. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Λόγοι 28,3· 28,4· 28,7, Migne Ἐ.Π. 36, 29,36-37.

33. Γρηγορίου Νύσσης, Εἰς Μακαρισμούς, Migne Ἐ.Π. 44, 1269-1272.

34. Max Scheler, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 582.

35. K. Adam, Glaube und Glaubenswissenschaft im Katholizismus, Rottenburg 1923, σ. 37 ἐξ.

36. A. Rademacher, Die Gottessehnsucht der Seele, München 1922, σ. 10, 11 καὶ 30 ἐξ.

37. Ν. Ἰ. Λοῦβαρι, Χριστιανικὴ περὶ κόσμου καὶ βίου θεωρία καὶ σχέσις πρὸς τοὺς καθόλου κοσμοθεωρητικοὺς τύπους, ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι Παντείου Σχολῆς, ἔτ. 1952-1953, σ. 178. Πρβλ. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος καὶ ἡ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας, σ. 10 ἐξ.

38. Johannes Hessen, Max Scheler, σ. 126-128.

ἐν τῷ θρησκευτικῷ βιώματι ὁ Θεὸς βιοῦται ὡς ἡ τελειοτάτη ὑπερβατικὴ καὶ ἀξιολογικὴ πραγματικότητα³⁹.

5. Πολύπλευρος φιλοσοφικός στοχασμός.

Ὁ Max Scheler δὲν περιορίσθη εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Ἠθικὴν καὶ τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Θρησκείας. Ἐπὶ πλεόν παρουσίασε πολὺπλευρον καὶ πολὺπτυχον φιλοσοφικὸν ἔργον, συναρτώμενον πρὸς διαφόρους τομεῖς.

Ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ψυχολογίας μεγάλην ἐπίδρασιν εἶχε τὸ ἔργον τοῦ Scheler «Οὐσία καὶ μορφαὶ τῆς συμπαθείας» (Wesen und Formen der Sympathie) (Bonn 1923), εἰς τὸ ὁποῖον ἐνετάχθη ὑπερδιπλασιασθὲν τὸ παλαιότερον ἔργον τοῦ «Φαινομενολογία καὶ Θεωρία τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων» (Zur Phänomenologie und Theorie der Sympathiegefühle) (1913).

Ἀπὸ κοινωνιολογικῆς σκοπιᾶς πολὺ ἐνδιαφέροντα εἶναι τόσον αἱ «Συγγραφαὶ εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν περὶ κοσμοθεωρίας» (Schriften zur Soziologie und Weltanschauungslehre) (τόμ. 1-4, Leipzig 1923/1924), ὅσον καὶ τὸ ἔργον «Αἱ μορφαὶ τῆς γνώσεως καὶ ἡ κοινωνία» (Die Wissensformen und die Gesellschaft) (Leipzig 1926), εἰς τὸ ὁποῖον ἡ διάκρισις διαφόρων τύπων θρησκευτικῆς, μεταφυσικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς σκέψεως καὶ γνώσεως γίνεται ἐν συναρτῆσει πρὸς διαφόρους μορφὰς τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ βίου. Τὸ ἔργον αὐτὸ περιέχει ἀφ' ἑνὸς τὴν κοινωνιολογικὴν ἐργασίαν «Προβλήματα κοινωνιολογίας τῆς γνώσεως» (Probleme einer Soziologie des Wissens), ἀφ' ἑτέρου τὴν μελέτην «Γνώσις καὶ ἐργασία» (Erkenntnis und Arbeit) καὶ τρίτον ἀπόψεις περὶ τοῦ Πανεπιστημίου (Universität). Ὡς τονίζεται ἐν τῷ Προλόγῳ, σκοπὸς τοῦ ἔργου εἶναι τὸ νὰ ἀνοίξῃ θύραν εἰσόδου εἰς τὴν αὐστηρὰν μεθοδικὴν μεταφυσικὴν γνῶσιν καὶ σκέψιν.

Ἡ μεταφυσικὴ σκέψις καὶ ἡ φαινομενολογικὴ ἀξιολογικὴ τάσις διαποτίζουν περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον πάντα τὰ ἔργα τοῦ Scheler, ἅτινα ἀναφέρονται εἰς θέματα Παιδαγωγικῆς, Κοσμοθεωρίας καὶ Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ. Δειγματοληπτικῶς ἀναφέρομεν τὰ ἔργα τοῦ «Συμβολαὶ εἰς τὴν διαπίστωσιν τῶν σχέσεων μεταξύ λογικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν» (Beiträge zur Feststellung der Beziehungen zwischen den logischen und ethischen Prinzipien) (διδασκαλικὴ διατριβή, Jena, 1899), «Περὶ τῆς ἀνατροπῆς τῶν ἀξιών» (Vom Umsturz der Werte) (2 τόμοι, 1919, 1927), «Ἡ θέσις τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ» (Die Stellung des Menschen im

39. Περισσότερα ἰδὲ ἐν Johannes H e s s e n, Religionsphilosophie, τόμ. 2, München-Basel 1955, σ. 80-223.

Kosmos) (Darmstadt, 1928), «Χριστιανισμός και Κοινωνία» (Christentum und Gesellschaft) (Leipzig 1924), «Ἡ ἰδέα τῆς εἰρήνης και ὁ Παζιφισμός» (Die Idee des Friedens und der Pazifismus) (Berlin, 1931), «Πόλεμος και Ἀνοικοδόμησις» (Krieg und Aufbau) (Leipzig, 1916), «Ἀνθρώπος και Ἱστορία» (Mensch und Geschichte) (Zürich 1929), «Φιλοσοφική Κοσμοθεωρία» (Philosophische Weltanschauung) (Bonn, 1929).

6. Ἐπιλεγόμενα.

Ἡ παροῦσα συνοπτική παρουσίασις τοῦ ἔργου τοῦ Max Scheler ἀποδεικνύει, ὅτι μερικαὶ ἀδυναμίαι, ὑπάρχουσαι ἐν αὐτῷ, οἷαι εἶναι φανατικαὶ τινες ἐθνικιστικαὶ τάσεις, ἔλλειψις ἐπαρκοῦς ὄντολογικῆς θεμελιώσεως τῆς Ἀξιολογίας του, ὑπέρβασις τῶν ὁρίων τῆς καλῆς χρήσεως τῆς φαινομενολογικῆς μεθόδου και ἡ κατὰ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του τραγικὴ διάρρηξις τῶν σχέσεών του πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν και πρὸς τὴν ἀνόθευτον μονοθεϊστικὴν χριστιανικὴν πίστιν, δὲν αἴρουν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Max Scheler εἶναι εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων φιλοσόφων τοῦ τέλους τοῦ 19^{ου} και ἰδίως τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 20^{ου} αἰῶνος και ὅτι ἡ ἀκτινοβολία τοῦ πρωτοτύπου φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ του ἐξακολουθεῖ μέχρι σήμερον νὰ ἐπενεργῇ ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου και ἐπ' αὐτῆς τῆς θεολογικῆς σκέψεως.